

A magyar nyelv ellenőre

Ha valaki, én bizonyosan szeretem nyelvünket oly hévvel, mely senkinek sem enged.

I.

Az ifjú Brassai, korához illő lelkesedéssel, mondotta, hogy nincsen bájosabb muzsika az édes anyai nyelvénél. A férfi ugyanazt az érzelmet fejezte ki, de már elméjén átszűrve, midőn így szólt: „ha valaki, én bizonyosan szeretem nyelvünket, oly hévvel, mely senkinek sem enged.“ Az öreg úgy ragaszkodott hozzá, mint a gyémánt-lakodalmat ülő férj, hitestársához. Szeretete és ragaszkodása nem fel-fel lobbanó tűz, hanem szünetlenül újuló és fokozódó hűség. Mintha egyéb gondja nem is lett volna, egész életében mindig őrizte, dajkálta, védő sáncokkal, erősített falakkal vette körül, hogy távol tartson határaitól mindenkit, aki vagy túlbuzgóságból, vagy tudás hiányából, vagy idegen hatás alatt, vagy a helyes érzéket nélkülözve, rontására és elkorcsosítására törekedett.

„Nyelvünk nemzetiességének szent ügye“ annyira szíven feküdt, mint az anyáén leánya jó hírneve, becsülete. Szerinte a tiszta magyar nyelv, a modern magyar nemzet életében az, ami volt a hadakozó nemzetében a kard és a várfal. Ő nemcsak hirdette, „hogyan nyelvében él a nemzet,“ hanem szünet nélkül művelte, hogy annál éltetőbb és a nemzet jellemének és gondolatának, annál tökéletesebb kifejezője legyen. Azzal tartott, hogy „minden nemzet saját életének vonásait nyelvében rakja le. Irodalmából egy nemzetet jobban megismerhetünk, mint az utazásból.“¹

Még csak a vallás-philosophiai eszmék tisztázására fordított akkora munkásságot, mint a magyar nyelv alapos meg-

¹ *Mégis valami a fordításról.* Szépirodalmi Figyelő 1869.

ismertetésére és helyes használására. A tanítónak született Brassai, a nála egészen sajátos módszert alkalmazta a magyar nyelv ismertetésére és megvédésére. Mint a határőr, mindig nyitott szemmel és felajzott nyíllal állott készen. Sem fáradtságot, sem kiméletet nem ismert. Éles kardjával és hegyes tollával nem kimélt senkit, aki vétett nyelvünk törvénye ellen. Ellenfélnek, sőt ellenségnek tekintette, s úgy is bánt el velök. Arany találóan nevezte: A tudomány, elmés-ség és logika fegyveres Goliáthjának.

A napi és szépirodalmi lapokban, szakfolyóiratok hasábjain, tudományos társulatok előadó asztalánál, válogatás nélkül és azonnal megjelent, mihelyt kifogásolni, vagy igazítani valót talált. Ezzel a nagy harctérrel sem elégedett meg, hanem önálló folyóiratot indított, saját költségén, budapesti életben, a *Kritikai Lapok*. Kolozsvárt, midőn az egyetemi tanszéktől megvált, a *Magyar nyelv ellenörét*. Igazi önkéntes honvéd volt a magyar nyelv harctérein. Sok csatája volt. Sok ellenséget szerzett magának kritikáival. „Mi szokásunk szerint elég nyíltan mindenkiről kimondjuk az igazat.“ Aki olvassa polemiáit, hajlandó azt kérdezni: Érdemes volt-e annyit vesződni? Akit érintett egyik vagy másik kardcsapása, azt mondotta, hogy természete, sőt szenvedélye a perlekedés, a minden kákán bogot keresés. Egyik sem értette meg az igazi Brassait, azt, aki egy kopogó fejére — ha szabad e közönséges kifejezést használni — úgy állott ki a sikra a parittyájával, mint Dávid, szemben Goliáttal. A nemzete, vagy mondhatjuk, a vére parancsolta. Ő engedelmeskedett és végzte a rábizottakat legjobb tudásával, a maga módja szerint.

Életrajzában sokszor találkozunk vele a magyar nyelv ellenőre mezében. Külön fejezetet is kell nyitnunk ennek az ő legváltozatosabb munkájának, de jól tudjuk, hogy talán itt leszen leghézagosabb, különben is gyenge ismertetésünk. Csak akkor szolgálhatnók ki az ő nagy igazát, ha minden felszólalását megfelelő historiai bevezetés után, a maga egészében adhatnók.

Íróink között a regényírók jóval többet irtak Brassainál, mert neki legterjedelmesebb munkája, a két kötetes német nyelvtan, azután a francia nyelvtan, s ezek is csekélységek a *Magyar nábob* és *Kárpáti Zoltán*, vagy a *Karthausi* s ha-

sonlók mellett. Brassai nem tartozott a szépprózáírók közé. Nem, mert nemcsak nem volt költő, de nem is szeretett többet mondani annál, amivel tárgyát kellően megvidágosítottnak vélte. Írásában az aestetikai föltételekkel, úgy látszik, nem sokat törődött. Még az arányosságot sem nagyon kereste. Csak akkor írt, mikor volt valami mondani valjóa, de ha 65 éves írói munkássága alatt essayit, kritikai dolgozatait s számtalan kis tárcacikkét és még apróbb közleményeit egybe foglalhatnók, bebizonyulna, hogy legtermékenyebb íróink közé tartozott.

Mind a mellett is, írói egyénisége annyira kiemelkedő, hogy aki a régi, vagy újabbkori dolgozataiból néhányat elolvas, bizonyosra veheti, hogy majdnem mindenik névtelen, vagy álnév alatti munkáját fölismeri. Bevezetései mindig legtöbb gondot okoztak. Még a kiválasztott tárgy érdemébe is nehezen tudott belenyulni. Először körül járta, megtörte az utat. Megrendelésre éppen nem tudott írni, fölkérésre csak akkor, ha a tárgyat megjelölték, ha az megfelelt ízlésének s bele esett abba a tárgykörbe, amelyben szeretett mozogni. Pesty Frigyes, a Delejtű szerkesztőjéhez írt (1859 szept. 23) levelében mondja: „Természetes lassuságomon nagyon segíthetne ön, ha egy vagy más tárgyat, vagy feladatot jelölne ki, mely akár saját praedilectiojának felelne meg, akár lapja iránya és modorához képest célszerűbbnek mutatkoznék. A kidolgozás egy tizedrész annyi fáradságba sem kerül, mint a kiválasztás.“

Csak akkor tudott neki fogni, ha egy jó ötlete támadt. Ez azt teszi, hogy a tárgyat, vagy a kitüzött célt szerette megvilágítani valamely jellemző példával, hasonlattal, anekdotával vagy idézettel. Rengeteg tudása és kiapadhatatlan memoriája gyakorta ártalmára van az írónak. De az is igaz, hogy példái mindig élesen bele világítanak gondolata mélységébe és szemlélhetővé teszik kitüzött célját.

Amit Conchának élete végén fölpanaszol, hogy nincsen olyan ember körülte, aki bátran megmondaná véleményét, még ha el is üt a övétől, azt jelenti, hogy Brassainak a föl-szóalásaihoz mindig *apropos*-ra volt szüksége. Kellett valaki, akit kioktasson, vagy kijavítson, vagy akit lehordjon, mert rossz fát tett a magyar nyelv tüzére.

Válasz szerkesztő társának, B. Gy.-nek:

Jordan $\frac{24}{24}$ 94

Kedves öcsém uram!

Megható ékesszólása Okt. 24-én
kerül meg a közelembe is megható
hatása volna, de van a közelembe
ben tall hatóbb valami, mert szűz
javabb Ez a rögzítése. Nekem
minden ceremónia iránt olyan
ellenérzések vannak, hogy a hol
a mikor csak módomban van benne
fikevül és még gondosabban
há nekem is szerepem lenne benne.
Annak fogva, valamelyikünk
nek rosz érzéseket kell lenni,
narráidnak ha nem megyek és
nekem ha mennék Engedje meg
hat most az egészes, hogy ha
kassam matesádra.

Mindnyájukat üdvözlé

Brassai

Zenei és színi kritikái rendkívül tanulságosak, de élvezetesek is, mert ezeket a költők hatása alatt írta. Ezekből könnyű megállapítani, hogy gazdag phantáziája volt, s ha ráadja magát, szerezhett volna költői műveket is. De Brassait a hasznosság elve vezette, s ettől sem kedvtelés, sem hírnévért futó hiúság el nem terelte.

II.

Hogy Brassai kritikussá lett, abban nagy része volt korának. Az a nagy szerenese érte, hogy együtt nőtt fel az újjá

születő magyar irodalommal. Végig szemlélte összes jeles íróink munkásságát. Nagyszerű és valóban szédítő színjátékkal ajándékozta meg őt a magyarok Istene. Változatos, néha tán víg, de legtöbbször komoly, sőt tragikai fordulatai is voltak. Az új magyar irodalom születését, megizmosodását és ismét új lendülethez jutását, ezeket a nagy színi jeleneteket Brassai mind átélte. Maga is részt vett mindenikben, először mint szemlélő, azután mint ellenőr és közreműködő. Körülte küzdött egy egész légio nemzeti harcos: Kazinczy, Széchenyi, Vörösmarty, Bajza, Kölcsey, Toldy, Kossuth, s még sokan, akik hol korbácscsal, hol bottal pallérozták a nemzet régi, avult, romlott szokásait, hagyományait, törvényeit, beszédét, nyelvét, szavait. Mindenkinek bőven jutott hely, mert elvontunk maradvány s mindenkinek félre kellett tenni a kislelkűséget, „amely még kételkedett a jövő felett.“

Brassait a magyar nemzet nagy Intézője a kritikus szerepéhez juttatta és ő híven, kitartással, jutalom reménye nélkül, s igen gyakran gúnyt és megvetést tűrve, teljesítette egészben véve, háládatlan munkáját. Belső meggyőződéssel állítom, saját szavaival bizonyíthatom, hogy Brassai mindent csak azért írt, hogy nemzetének, a nemzeti nyelvnek s a tudományos igazságnak szolgáljon. Aki nem így ítéli meg, aki csak szavai élességét, csipősségét, nyersességét látja, nem igazságos bírója. Brassait, az egyént kell ismerni, ha a kritikust megérteni akarjuk. Mi a kritikusból akarunk rávilágítani az emberre.

Egyszerre lépik föl írónak és kritikusnak. Első dolgozatában (a gyönyörűségről) kritikával kezdi. A szépről szóló aestetikai nézeteket, elméleteket bírálja. Nyílt kritikát a Széchenyi bírálói ellen ír. Már 1832-ben javasolja, hogy alapíttassék egy „kirekesztőleg kritikai folyóirat“ redactora legyen „széles encyclopaediai ismeretekkel bíró tudós.“ Ez válasszon bírálókat, kik legyenek tudósabbak az írónál, vagy legalább a tudomány egyenlő lépcsőjén álljanak.“ A bíráló a szerzővel baráti szövetségben, vagy ellenségeskedésben ne legyen. „A bíráló két főkelléke: Az iromány mivoltáról tiszta és hív képet állítani elé, a hibákat, hézagokat kijelölni. Számot tarthat a dicséretre minden munka, ha az egészet egy kiismerhető lélek eleveníti, ha az elvek, az állítások egymással

egyezők, s a gondolatok logikai helyes egybefüggésben vannak. A szerző személyének egészen ki kell maradnia.“

Távol áll Brassaitól, hogy csak gáncsolódják, amit Szilágyi és kortársai, Jósika meg mások elakartak hitetni a közönséggel. 1837-ben egy kis olvasó-könyvet ajánlva ismertet, de nem hallgatja el, hogy „sajnálva tapasztalta, hogy a könyvben oly németes kifejezéseket talált, stb., melyek a magyar nyelvben a sajátos magyar kifejezések rovására és rövidségére, tudatlanok által csúsztak bé.“ Tudományainkat másoktól kölcsönöztük, ezeknek előadásában nem oly bántó az idegen íz, de a családi viszonyokat, az erkölcsöt, indulatokat, mindennapi tetteket, társalkodást illető kifejezések nemzetiünknek, nyelvünknek épen úgy sajátai, mint akármelyik másikkak. Ezeket kellene előszedni, nehogy szegény nyelvünknek épen a gyökerébe essék a féreg.²

Néhány év múlva az orvosok és természet-vizsgálók gyűlésén felszólal és tiltakozik a nyelvrontás ellen, „mert mindenütt a nemzeti nyelv élőfáját az Isten és természet keze növelik, ápolják, sehol szentségtelen kezek gyökere alá vetett rudakkal emelni, gyilkos ollóikkal szép alakját csonkítani, vagy bénító drótokkal lécekre, rostélyokra hajtani nem merészlik.“

Az 50-es évek alkalmasok voltak a kritizáló munkára, mert politizálni nem volt szabad. Minthogy Brassait a napi politika sohasem foglalkoztatta annyira, hogy tollat ragadjon valamely párt érdekében, annál több jutott hatalmas erejéből a lelkéhez és szívéhez közelebb fekvő dolgokra.

Az elnyomást szenvedő nemzet fiai több jóakarattal, mint tehetséggel petőfiisták, nyelvújítók, utánzók lettek. A 60-as években, a negyvenes évek Bugát-féle szógyártásának hatása volt érezhető — mondja Simonyi Zs. — mikor iskoláink ismét magyarrá lettek, a sok új iskolai könyv a mondva csinált szók özönét árasztotta nyakunkra... Egy mesterséges magyar nyelv volt keletkezöben... mely közművelődésünkre és általában szellemi életünk fejlődésére a legnagyobb csapás volt.³

² Vasárnapi Ujság 1837. 154 l. Világfi Antal álnév alatt.

³ Szarvas Gábor emlékezete. *Akad. Értesítő* 1897 584 l.

Először Brassai szólalt föl Arany János folyóiratában. Erre írta Arany a híres *Visszatekintését*, melyben többek közt ezt olvassuk: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle ismusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendumot.“ (U. o.)

Brassai kiáltó szó volt már jóval azelőtt. 1855-ben „szerkeszté és kiadá“ „*Critikai Lapok*“-nak nevezett vállalatát ezzel az intellemmel: „tiszteljük öseink nyelvét.“ Mert „minden embernek érdekében áll egy hű tanácsadóval bírni, ki minden részrehajlás nélkül magyaráz, megmondja mire lehet a könyvre szánt pénzt fordítani.“ Meg sem jelent a lap, máris riasztót fújtak ellene „egy helyettes újdondász“ név alatt. Brassai kikéri magának „ne tegyen engem mumussá vagy Mumbó Jumbó-vá s ijesztgesse velem a szerzőket.“⁴

A vihar előre be volt jelentve, de Brassai nem szokott megijedni a maga árnyékától, még a másokétól sem. Tudta, megis mondja bevezetésében, hogy „a kritika bizony csak némi neme a bíróságnak, csak hogy ezerszer kényelmetlenebb, hálátlanabb, sőt veszélyesebb neme, mint a jogi bíróság.“ De ő az ügyért, s igazán csak az ügyért, az irodalom ügyéért lelkesült ember,“ szerényen azt óhajtja, hogy a „józan megfontolás álljon felül a divat zajgásán.“

A *Critikai Lapokból* csak egy szám jelent meg s az is csak 80 oldalon,⁵ de a hatása és a harag, mely nyomában támadott, nagy és hosszú időre nyúló volt. Négy kritika van benne: egy jogi, egy szépirodalmi, egy philosophiai és egy zenei. A szépirodalmi Jósika Miklósnak „A tudós leányával“ foglalkozik. Ez vert föl legtöbb port, pedig annak volt legtöbb jogosultsága, minthogy Brassai a nyelvrontás ellen emel szót.

Jósikának akkor már nagy híre és jó neve volt, mint re-

⁴ A Budapesti Hirlapban írja azt is, hogy előfizetést nyit és elfogad 1855 nov. 15-ig.

⁵ A *Critikai Lapok* egyetlen számát saját költségén adta ki s jórészt ő maga juttatta piacra. Előre látható volt, hogy így nem lesz hasznos hajtó, sőt még életes vállalat sem. A lap terjesztésében segédkezett egykori jeles és hűséges tanítványa, Bedőházy József, kinek 1857 aug. 10-ről Oravicáról írja: A *Critikai Lapok* ügyében is minél hamarabb teszék lépést és depurálom a tartozást. A magyar ég nem kedvező a vállalatnak.

gényírónak. Mellette Jókai, Kemény, Eötvös s mások csak kezdők voltak. Tehát bizonyos patinával volt bevonódva az első regényíró neve. Aki a Brassai-féle éles tollal fogott boncolgatáshoz, nemcsak a külső fedezéket rontotta el, hanem az elevent is érintette. Ennél is nagyobb baj volt az, hogy Jósika távol élt a hazától, alig ismerte Brassait, nem érezhetett együtt a hazai írókkal, s amellettt olyan egyéniség volt, aki nem szívesen fogadott el tanácsokat a szerinte *minorum gentium* (a nép) köréből. Annál nagyobb szükség volt vele szemben a bátor szóra.

Brassai a saját édes anya nyelvét féltette, védelmezte, „mely iránt forró szeretet és gyöngéd kimélet nemcsak semminemű családi, alattvaló és emberi kötelességeinkkel nem ellenkezik, sőt ugyanazon szellem, mely amaz érzelmeket lelkesíti, ösztönöz egyszersmind ezeknek is teljesítésére.“ Brassai nagyon komolyan fogott föl minden munkát, amit magára vállalt, ha önként, ha megbízásból. Tudja, hogy a kegyelet olyan jogokat ad, amelyek előtt „el kell némulni más vagy korábbi érdemek által keltett kegyeletnek, s kötelességünk mielőbb oltalmára lépni a fenyegetett kedvesnek.“ Jósika munkái — Brassai elismerése szerint — a legnagyobb népszerűségben osztoznak, „annyira, hogy bizony senki velök e tekintetben sorompóba nem léphet. Akire hát sok van bízva, annak sokról is kell számolni.“

Jósika nagy kedvvel gyártotta az új szókat. Brassai az ellen rántott kardot, mert „a szógyártást a nyelv valódi pusztító méhelyének, emésztő férgének hiszi.“ A gyártott szavakból egész halmot hord össze. Azután széptani nézőpontból bírálja stílusát. Kifogást emel meseszövése, az epizodok alkalmazása és a jellemrajzok fogyatékosága ellen. Minthogy mindenik állítását bőven igazolja idézetekkel, elvárhatta volna, hogy, ha nem is fordítják hasznukra, legalább türelemmel olvassák. Nem így történt. Jósika sértve érezte magát. A *Magyar Sajtóban* (1856 93. sz.) „adatokkal szolgál arra,“ miként szedte rá és csalta meg a publicumot minden tudós Br. S. úr.“ Az adatok alatt a könyvében előfordult *sajtó hibákat* érti, mert ezeket „Brassainak észre kellett volna venni.“ Jósika nem elégedett meg ezzel a „kis jegyzettel,“ hanem sok becses adatot tartalmazó *Emlékiratában* (1865) valahol

alkalom kínálkozik, rejtve vagy nyíltan, ugyanazzal a fegyverrel bántalmazza Brassait, amelyért hibáztatja, hogy „azok, akiknek egész élete a haza szolgálatában folyt le, kik nem is vágyakoznak magasztalásokra, nem egyszer megkapják az Aesuposnál elmesélt rugást egy bizonyos harapós egyéniségtől, aki a Grobheitnek nevezett portékát hazánkba is akarta importálni, egy fogvicsorgító tudós.“

Az *Emlékirat* három első kötetében nem vallja be, kit ért a harapós egyéniség alatt. A 4-ikben is egyideig kerülgeti az irodalmárokat, „kik előbb kihuzatnák 6 fogukat, ha van még annyi, minthogy rólam (Jósika) egy méltányos szót mondanának.“ (IV. 125. l.) Végül is nem tud ellentállani, hanem penderit „egy írói curiosumot rococo stilban.“ Bevallja, hogy „torzítva“ fogja adni. „Együtt adom az egész imagot, nehogy retouchirozásra szoruljak.“

1847-be vissza képzeli magát és a „Báró Jósika János kétemeletes háza előtt“ jö vele szemközt egy rosszul öltözött, magas, merev egyéniség, egészen vitorlavászonba göngyölve. És mi a neve a portemtumnak — ez Brassai Sámuel — a híres Br. S., egyébiránt polihistor, poliglot, ichtolog, ornitolog, zoolog, archeolog, geolog, phraenolog, paleontolog, philológ, zenész, nagy kritikus és botanikus — ezeken kívül controlor a kolozsvári toronyóra mellett, grammatikus, mindenek fölött pedig egy methodistica feltalálója, mely methodus az egész hazában ismeretes. Szóval, barátom — két lábú, tollatlan, élő enciclopedia, miként látod nyári toiletben ... Confidens tonusát irányomban, ki őt alig ismerem, igen nevetségesnek találtam.“

Brassai a kritikát nem kezelte kesztyüs kézzel, de sem a „Tudós leánya“, sem az „Eszter“ kritikája, sem a még korábbi, mely e bevezető szavakról nevezetes: „le a kalappal uraim“ nem jogosította fel még a sértett büszkeséget sem, ilyen stilus használatára. Meglepő és sajnós, hogy az *Emlékirat* ezzel bevégződött, az írónak hirtelen bekövetkezett halála miatt. Brassai a könyvre nem felelt, de mikor alkalom kínálkozik, fölidézi Jósikát.⁶

⁶Laelius című könyvében 1888-ban bírálja *te esse sapientem* magyarázatot, mely a 7. §-ban következő Existimanttól függ. „Olyan forma utalás, mint mikor B. Jósika Miklós Bánffyhunya don át utaztatja regénye hőstét Kolozsvártól Szamosujvárig.“

III.

Jósika szerint Brassai: Madach, Jókai, Vas Gereben, Gyulai Pál, Vörösmarty stb.-be belebojtorjánkodott. Ez a tétéle hiven fedí a valót, de arra a kis helyreigazításra szorul, hogy Brassait csak az idézet írók nyelv- és szó használata érdekelte, s ha valahol hibát látott, nemcsak a nagynevű író, hanem a kezdőt és a kis embert is helyre igazította. Nem ismert barátot, nem pajtáskodott senkivel. Gyulai és Ballagi igen jó és bizalmas barátai voltak. Számos ízben megfordult házuknál, élvezte barátságukat, de mihelyt nyelvészeti, vagy más kérdésben kellett döntení, Brassai habozás nélkül fegyvert fogott.⁷

1864-ben Gyulai Pál ellen lépik föl a *Vasárnapi Ujságban*. Cikkét a szerkesztőhöz, Tóth Kálmánhoz, levél kíséretében küldi el: Kolozsvárt, nov. 4. 1864.

A levél szellemeskedésével érdemel itt helyet:

Ezuttal engedje meg két régebbi tárgy említését. 1. Ha van egy kis ideje a parnassusi ülések és a házi boldogság élvezete közt, még egy harmadik keze, miután egyik a tollat, másik egy bársony kacsót fog, sziveskedjék egy pár szóval tudatni velem, mi okból került vissza a „F. és K.“ a B. szemléhez? 2. A Hazslivszky Flora ismertetése el van-e örökre temetve? Én mikor felküldtem, magam is tudtam, hogy egy rakás technikalitás egy szépirodalmi lapból nagyon ki ri, vagyis inkább nem oda való. De három tekintet esillapította aggodalmomat: a) Hogy önök a G. Florája ismertetésében helyet sziveskedtek adni hasonló technikalitásoknak, de nem gondolom, hogy vagy előfizetőt vesztek volna vele, vagy valamelyik részéről intő figyelmeztetést kapott volna a szerkesztőség. b) utiplura nitent paucae non ofendunt maculae; egy kertben, hol annyi a ragyogószínű s illatozó virág kivételkép egy pár száraz kórót is eltűrhetni. c) Éppen egy kedvelt, olvasott és szélesen elterjedt lap szerkesztőinek kötelessége áldozattal is lenni, ami tőlük kítelik, a természettudományi, nálunk minden évő, ivó és toastirozó gyűlések dacára oly igen elhanyagolt ismeretek terjesztésére.

Ez utóbbi erősségen commentálása, sőt egészen érthetővé tétéle methodico-pszichologiai egész értekezést igényelne, de amellyel megkíméltem uramat. T. i. euzttal az írásban. Mert nem felelek róla, hogy idővártatva élő szóval és felesége szép szemétől lelke-

⁷ Brassai mindig készséggel elismerte, a mi szépet és jót valaki írásában felfedezett. 1862-ben (július 29-én) Gyulainak írja: A legközelebbi Figyelőben arany szókat mondott Arany János, aminthogy nem is mond másfélét mihelyt nem pillanatnyi hevében, hanem bármi kis megfontolással ír. Ragyogóbb tanubizonyságot a nyelvérzék mellett nem írhatott volna.

sítve — melyet ismeretlenül is tisztelek és hódolok igézetének — elő ne adja.⁸

Tisztelt öcsém uramnak

alázatos szolgája
Brassai M. k.

Gyulaival a *Foti dal* egy tétele miatt akadt pere: „bort megissza magyar ember.“ Gyulai a költői szabadsággal védi a költőt Brassai nyelvtani alapon kifogásolja.

Ennek a polemiának érdekes és Brassait élénken jellemző előzménye volt. A 60-as években, midőn Brassai Kolozsvárt Lőrinczinénél ebédelt, a szellemes asszony, mint rendszeren, azzal kedveskedett Brassainak, hogy kérdéseket adott föl s asszonyi bátorsággal összedisputált a tudóssal. Egyszer az volt a kérdés: Ugy-e Brassai, nem jól mondja Vörösmarthy: „Bort megissza magyar ember,“ mert azt így kell mondani: „Bort iszik a magyar ember.“ Brassai igazat adott az asszonynak s alkalmat keresett, hogy Gyulai magyarázatát megtámadja a *Fővárosi Lapokban*. Ebből aztán irodalmi per lett a két nyelvész között 1864-ben. Gyulai az Arany János Koszorujában felel két terjedelmes cikkben, melyeket *Vörösmarthy összes munkáiban* kiadott. Gyulai elismeri a Brassai fölszólalása jogosultságát: „Megértette ugyan (Vörösmarthy) a magyar nyelvtan egyik főszabályát, de nem a magyar költői nyelv szellemét, amint az népdalainkban és közmondásainkban nyilatkozik.“ Brassai a hibát ezzel a mondattal világítja meg: „Nem a névelő kihagyása a sarkalatos hiba, hanem az, hogy határozatlan tárgy (bort) van kapcsolatba téve határozott igeformával (megissza).“⁹

Ebben az irodalmi harcban is ugyan azok a fővonások emelkednek ki, amelyek állandóan jellemzik Brassai ellenfeleit. Hibáztatják Brassai írói rendszerét. Rossz néven veszik tőle, hogy rengeteg sok példát hoz elő és hogy csipős élceket használ.

⁸ A beküldött cikk felelet a Koszoru cikkére (498 sk.). Megjelent a *Fővárosi Lapokban* ily címen: *Indítvány*. Így kezdi: Nem fogok ki sohase megtérésből. Nem esuda! (Duplica) Br. a névelőt (a) ebben a cikkben egyszer sem használja. Ez is az ő kritikai módszeréhez tartozik. Gyulai felelt: Még egyszer a *Foti dal* egyik soráról. Koszoru 572—74. 1864.

⁹ Vörösmarthy összes munkái 3-ik kiadás I. köt. 425 sk.

A XIX. száz írói és kritikusai fölött döntő ítéletet ma még senki sem mondhat, mert a mesterek és a tanítványok, vagyis a száz első felében kezdők és a másodikban folytatók olyan szolgálatot teljesítettek, amelyben ők nagy részben csak az eszköz szerepét vitték. A tragédia személyesítői minden erejüket igyekeznek fölvenni a színtérre, de azért ők csak tolmácsai a mű főmesterének. A XIX. száz magyar irodalmi életében Gyulai is, Jókai is, Brassai is, csak tolmácsok. Egyéniségek erején fordul meg, hogy mennyire látszik eredetinek szavuk és tettük. Ezt a kérdést maga Brassai így magyarázza meg Lessingre támaszkodva: „minden gáncs, gúny, melyet a műbíráló a kritizált könyvnél fogva erővé tehet, megvan a műbírálónak engedve. Azt sem szabhatja ki senki neki, mily szelideknek vagy keményeknek, mily édeseknek vagy csipőseknek válassza gáncsa vagy gúnyja kifejezéseit. Tudnia kell minő hatást akar előidézni vele, s. szavait ahhoz a hatáshoz kell mérnie okvetlenül.“ (*Korunk*, 1862 évf. 31. sz.)

A *Kritikai Lapokban* (1855) érdekes példáját találjuk írói eljárásának. Mi az igazság? Kérdi és emígy magyarázza meg: „Ne értsük itt azt az igazságot, melyet egy új orleansi rabszolgát tartó gazda, vagy a Massachusettsi puritánus, egy parlamenti akták között megvénült Lyndharst, vagy egy római jogba bősült Savigny, egy Verböcianus magyar tábla-bíró, vagy egy Koranhoz ragadt török Ulema néznének kódexaik s előítéleteik szemüvegén annak.“ Ebből bizony fele is elég volna, de hiszen ő nemcsak magyaráz, hanem oktat, eszmét társít, új gondolatot vagy tudásvágyat ébreszt. Ő mondja s el kell ismernünk igazát: őszinte s igazán csak az ügyért lelkesült ember ilyenkor kísértetbe jő.¹⁰

IV.

A nyelvész Brassait kritikáiból jóval később fogják érde-
mei szerint méltatni, mint nyelvtudományi dolgozataiból, fő-
képpen ezekből: *Tapogatózások a magyar nyelv körül*, *Ma-
gyar mondat*, *A mondat dualizmusa*.

Ezekben foglalja össze gyakorlatilag tankönyveibe (Ok-

¹⁰ A *Kritikai Lapok* 1–10 oldalán merőben hasonlaltal dol-
gozik.

szerü vezér, Ingyen tanító francia nyelvmester), kidolgozott elméletét a nyelv philosophiájáról. Lényege az, hogy a nyelvet csak az emberrel és az emberiséggel kapcsolatban érdemes vizsgálni. A nyelv, a szellemi közlekedés eszköze, csupa symbolum, melyet az eszmetársítás örök törvénye tesz jelentővé s így a közlekedés eszközévé. Az élő szóval ejtett mondat egész általában és mindenütt szabályozó hatalom. A mondatnak pedig forduló sarka az ige. Ezek az állítások akkor nagyon meglepők voltak a magyar tudományos világban, de azért szemet húnnytak előttük s csak akkor kezdték figyelembe venni, amikor a külföldi irodalomban gyökeret vert és ágai visszanyúltak a magyar szomszéd kertjébe. A másé mindig ízletesebb a mienknél.

Brassai mondat-elmélete immár kibontakozott az ismeretlenség homályából. Halála után nem sokkal, egyik tanítványa megértéssel méltatja „Brassai száz éves pályafutásának legbecsesebb alkotását.”¹² Kevéssel ezután önálló könyvet írt róla egy bencés tanár.¹³ Kimondja, hogy bár eleinte nagyon lassan, később az egész magyar mondattani irodalomban, erősen éreztették befolyásukat. Kocsis L. szerint nemcsak az új szempontok teszik fontossá Brassai fellépését, hanem már maga az a figyelem is nagy jelentőségű, mellyel Brassai a mondattani kérdések felé fordul, „mert bizony előtte, különösen az *Okszerü vezér* megjelenése előtt, nemcsak a mai mondattani alapon való tárgyalásról nincs igen sejtelmük nyelvészeinknek, hanem még a tulajdonképeni mondattal sem igen törődnek.” Brassaiban először tűnik fel nálunk öntudatosabban — írja Kocsis — az új lélektani irány hirdetője. Az egész Brassai-féle mondatelmélet azon általános fejtegetésen sarkallik, melyet Brassai a nyelv mivoltáról vallott. Nagyon fordult azóta a világ kereke, az emberiséggel együtt hatalmas fejlődésen ment keresztül a nyelvtudomány, de nagy részében csak igazolta s bővebben kifejtve, csak mélyítette Brassai „elfogultságának” igazságát, mely a „nyelvet csak az emberrel s az emberiséggel kapcsolatban bírta vizsgálatra érdemesnek tartani.”

¹² Az okszerü vezér s Brassai nyelvtanító munkássága Pálfi Márton. Unitárius Koll. Értesítő 1900.

¹³ A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. Kocsis Lénárd 1902.

Brassai azt állította, hogy a nyelv az analogiák tudománya (Bpesti Szemle 5 k. 279 l.) Kemény, erős szavak voltak ezek abban az időben, maga Hunfalvy sem értette meg — mondja Kocsis L. — Az idő Brassainak adott igazat. Paul német nyelvészszel szemben kimondja, hogy „csak a Brassai igazságát mélyíti, melyben lehetetlen fel nem fedezni a nyelvtudomány mai helyes álláspontjának, felfogásának csiráit. Vagy a XIX. száz hetvenes éveiben kezdődő legújabb módszeres haladás nem a Brassai kiemelte analogia mindenre kiható működésének felismerésében van-e?

Azzal a sok gáncsal, gúnnyal szemben, amit a kritikus Brassai kapott, üdítőleg hat ez az elfogulatlan tudományos megállapítás. Igen nagy számu nyelvészeti dolgozata közül kimagaslík, *Szórend és accentus* akadémiai értekezése 1888-ban (Nyelvtud. Közl. XIV. é.) Joannovits Györggyel szemben vitatja, hogy a szók rendjét nyelvtani értékük határozza meg. A hangsulyozás határait nem nyelvtani szabály, hanem az aestétikai érzék szabja meg. A magyar accentus logikai, ellenben a latinban prosodiai, a németben etimologiai. A magyarban mindig szem előtt kell tartani, hogy mondó és halló áll egymással szemben s a mondó azt hangsulyozza, amire a halló figyelmét akarja fölhívni. Ebben az értekezésében figyeltet arra az ifjúkori állításra, amit azóta igazolva lát, hogy a „magyar eredeti nyelv“ vagyis nem leány nyelv, mert az anyját kimutatni nem lehet.

V.

Midőn az egyetemi tanárságtól megválás nyugalma és tétlensége fenyegette, gondoskodott új munkaterről, amely azonban nála nagyon régi. Az anyai nyelv védelmére fegyverkezik a nyelvrontó neologusokkal szemben. Ezek alatt Szarvas Gábort és iskoláját kell érteni. Itt ismét olyan gazdag érre bukkantunk, amelyet csak hosszas és aprólékos munkával lehetne alaposan föltárni. Nagyon érdekes vállalkozás lehetne azok számára, akik nyelvészeink és nyelvünk küzdelme iránt érdeklődnek.

A Magyar Tud. Akadémia is érdekelve van az ügyben, mert „Megbízásából, segélyezésével“ jelenik meg a „Magyar

Nyelvőr“ című folyóirat, melyet Szarvas Gábor szerkeszt. Brassai ezzel szembe állítja az ő igénytelen kis „Fogását“, s elnevezi a „Magyar nyelv ellenörének.“ Jellemző helyzet! Ismét egy magános tudós és vagyontalan ember, egy gazdag társulattal szemben, amely már címével is tekintélyt ad megbizottjának. Szarvas Gábor jeles nyelvész, kitünő munkás, akinek pártfogója segítségével módjában áll a legkisebb dolgozat díjazása is. Szerencsés kezű ember, aki nemcsak írói táborot tud gyűjteni maga körül, hanem iskolát is teremt az ifjú nemzedékekből, akik halála után is lapja homlokára illesztik mesterük arcképét, nehogy megfélelkezzenek tartozásukról és a mester parancsairól.

Brassai „Folyóiratot“ indít, melynek tárgya folytonos és erélyes küzdelem édes anyai nyelvünk szántszándékos rontása, rombolása ellen . . . Les minden alkalmat, melyben íróinkat elvítázhatatlan okokkal és érvekkel megleckéztethesse — a cél gyönyörű. Tulajdonképpen ugyanaz, amire az Akadémiát alapították. Olyanforma fanatizmus az is, amilyennel a szegény Názárethi fölment Jeruzsálembe, hogy megtisztítsa a templomot azoktól az árucikkektől, amelyekkel megfertőztették saját papjai. Brassainak is volna elvértve egy-két tanítványa, vagy követője, de ezek szét vannak oszolva. Jól érzi, hogy őt önkéntesen nem fogják támogatni s azért szól imígyen: „Nem vagyok az Urnak felkent prófétája, se nem akarom követni nagynevű egykori reformátorunk példáját, aki nem akarta, sőt nem is tűrte, hogy valaki segítséget nyújtson terveinek végrehajtásában.“ Felszólít mindenkit, akit nyelvünk sorsa érdekel, sziveskedjék észrevételeivel gazdagítani „Fogásait.“ De érthetően kijelenti: Tisztelet-díjat még csak tiszteletpéldány képében sem ígérhet beküldött és felhasznált dolgozatokért. De mihelyt módja lesz benne, megteszi. Nem lett módja, mert dolgozatokat sem küldöttek, sőt a „fogásokért“ is vajmi kevesen fizethettek, mert a közönség ahhoz van szokva, hogy még a legizgatóbb olvasmánnyal is a háznál keresik föl nyájas szavu árusítók. Amit Brassai ígér, az ugyan nem csábit, ha nem is senkit, de nagyon kevés embert. Két fogása megjelent „Stein J. egyetemi nyomdász könyves boltjában.“ A M. Akadémia orthographiai hibáival foglalkozik és szembeállítja az Akadémia két vállalatát a *Nyelvört* és a *Bu-*

dapesti Szemlét. A két folyóirat az Akadémia nyelvészeinek két csoportját, a neologusokat és ortodoxusokat szolgálja. Abban Szarvas G., ebben Gyulai Pál szerkesztők gyanánt szerepelnek. Brassai közelebb áll az utóbbihoz, de egyenlő mértékkel kiméri hibáját mindkettőnek. Sz. G. alaptétele: „a használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt,” Gyulai a nép nyelvére és a költői szabadságra támaszkodik. Az „elsőfogás” elmés fejtegetései nemcsak a kitünő vitatkozó Brassait, hanem a tiszta érzékű nyelvészt is újra megvilágítják előttünk. Ugyanolyan sziporkázók a hasonlatai, élcei és kitünő magyarázatai, mint azelőtt bármikor.

A második fogásban „Az Akadémia magyarságát mutatja be. Alkalmat az Akadémia ügyrendje szolgáltat.” Kezemhez kapván egy példányt, olvasgatni kezdem és már első pár lapján nem egy kifejezésén megbotránkozám. No már ezekre bizony figyeltetnem kell a M. Ny. ellenörét — gondolám, hadd vitassa meg s terjessze szemléje eredményét a közönség eleibe ítélet végett. Így keletkezett II-ik füzetünk első cikke, melyet ezennel megkezdünk t. i. én írni s az, aki kezébe veszi olvasni.” Egyes szavakat vesz elő: *által, az, és azon, bir, ez, egyéb, folytán, gyakorlat, képez, közvetlenül, történet, at, et, tat, tet, stb.*

III-ikban a szórendet, szófűzést és a stiláris hibákat kívánja tárgyalni. E közben a neologia ügyében Ballagi Mórral elegyedett perbe. Ballagi az Akadémiában a nyelvújítás kérdésével foglalkozik.

Brassai a véleményét és elveit kifejtette a *Neo- és Paleontologia* ügyében az Akadémiában tartott értekezésében (1875). Az új szavakat két rovatba sorolja. Az egyikbe azokat, melyek a nyelv kétségen kívüli analogiáinak szembeszökőleg vagy könnyen és világosan kimutathatólag ellentmondanak, a másikban a többit. Az elsőbe tartozók ellen kell küzdeni. A küzdelem módja „A rábeszélés nemcsak okok és érvek ágyuival, hanem a gúny apró tüzelésével is.” Ezeket irgalmatlanul ki kell küszöbölni, a többi hadd éljen, mert amugy is Toldy véleménye szerint „lassanként elbuknak maguktól: elejti a nemzet nyelvérzéke.”

Ezek után Brassai a nála szokott ernyedetlen kitartással, felhasználja az alkalmat és figyelteti ősi nyelvük iránt ke-

gyelettel és ragaszkodással viseltető olvasóit két féregre, mely szeretetünk tárgya szép előfáját gyökerén rágja.“ Figyeltetése vonatkozik a nép nyelvében élő szavakra és a vidéki szójárata. A *Nyelvujítás és Ballagi* című füzet 23 lapjától kezdve mintegy 50 szó hibás alkalmazásáról rántja le a lepelt. „Volna bizony nekem még sok mondani valóm, de egyfelől az én kitartásom éppen úgy kifogyott, mint — képzem — olvasóim türelme.“ Utolsó intelme mégis csak az írás szava „óvakodjatok a hamis prófétáktól.“

Nincsen vége-hossza Brassai türelmének. Ha itt megszakadott, amott újra föléledt. Uton-útfélen javít, magyaráz, oktat, buzdít, hol szépen, hol rútul. Barátaihoz írt levelei is csak nagy ritkán nélkülözik a helyreigazító közbeszólásokat. Sokszor azt mondja meg, amit a nyilvánosság előtt is szellőztetett, de rendszeren a levélíró szavaira olvassa rá a szabályt. Egész könyvet lehetne összeállítani néha kedélyes, néha éles javításaiból.¹⁴

Teljesen ismeretlen emberek fordultak hozzá véleményért. ítéletért. Íróink bemutatják dolgozataikat és kérik átnézésüket. Mindenki megkapta a választ. A messzi távolba is fényt és világosságot árasztó tudás és bölcsesség forrása. Kicsiny és nagy kérdésekben döntő bíró. Nemzetének igazi nyelvmestere, akitől mindenki tanul. Az új íróknak útmutatója, a régieknek vetélytársa. Egy személyben egész iskola, kitől mindenki tanul, de csak az őszinték ismerik el és vallják meg. Nagy öröme és meglelégedésére volt az egyik jeles ifjú író Volf György vallomása:

Igen tisztelt Mesterem!

Nem kedveskedésből, hanem igazság szerint vallom mesteremnek, mert tanítványa vagyok első egyetemi évem óta, mikor először forgattam a *Magyar Mondatot* és a *Módszert*. Tudomá-

¹⁴ Lássunk néhányat: C.-nak szól: „a csomag felső borítékát óvatosan lefejtven — új magyarság *lehámozván*;

minthogy már két levelet kelle írnom, kifogytam — nem *ki-merültem* (germanismus) az erőből.

Köszönöm a *figyeltetéseket*

hivatásnál jobb *hivat* éppen mint: adat, becsület, futat, gondolat, jövet, menet, másolat, vigyázat, szeretet, stb. *be* helyett *bé* — béirom, béfalva, bényit, stb. épen helyett éppen, képen helyett képpen.

nyos pályámra a legfontosabb útravalót, ösztönt és irányt, ezekből merítettem. Kétségen kívül mindig meglátszik Mesteremnek kiváló hatása: a *nyelven, az előadáson.*

Ime: a magyar nyelv ellenőréből, a magyar nyelv mestere lett és az is marad mindaddig, amíg a nyelv a nemzetnek élő organuma lesz.

